

חיים של שלום / ה"ה חיים מלין, מח"ס 'שלמי חיים', מודיעין עילית

בענין לקיחת הצלע מאדם הראשון ובדין גונב ע"מ לשלם כפל (ב"מ סא, ב)

(א)

תשובת בתו של כופר לאביה – על שאלתו אלקיכם גנב הוא

א [הנה כתיב (בראשית ב, כא) "ויפל ה' אלקים תרדמה על האדם ויישן ויקח אחת מצלעותיו ויסגור בשר תחתנה". והנה בסנהדרין (לט, א) מובא הויכוח שהיה לרבן גמליאל עם ההוא כופר (וי"ג ההוא קיסר, ע"ש במהרש"א): "א"ל כופר לרבן גמליאל, אלקיכם גנב הוא דכתיב ויפל ה' אלקים תרדמה על האדם ויישן, אמרה ליה ברתיה (דכופר. בן יהוידע) שבקיה דאנא מהדרנא ליהיט, אמרה ליה תנו לי דוכוס אחד (שופט), א"ל למה לך, אמרה ליה ליסטין באו עלינו הלילה ונטלו ממנו קיתון של כסף והניחו לנו קיתון של זהב. אמר לה ולוואי שיבא עלינו בכל יום. [א"ל-] **ולא יפה היה לו לאדם הראשון שנטלו ממנו צלע אחת ונתנו לו שפחה לשמשו**", ע"כ, ויעוי"ש עוד בהמשך הויכוח.

והנה הקשו האחרונים דהא מבואר בב"מ (סא, ב) דאסור לגנוב אפי' שמחזיר לו כפל, וכדאמרינן שם בזה"ל "לכדתניא, לא תגנוב - על מנת למיקט, **לא תגנוב על מנת לשלם תשלומי כפל וכו'**". וא"כ, מה תשובה היא שנתן לו הקב"ה לאדם הראשון שפחה לשמשו ולכך ליכא איסור גזילה, הרי מ"מ יש איסור דלא תגנוב.

וכבר ביארו בקו', דאין הקושיא כפשוטה כן, דהא לה' הארץ ומלואה (תהלים כד, א), אלא המכוון הוא דאם רצתה לספק תשובה נצחת לכופר דלא יהא גזל לשיטתו, אכתי אינו מתורץ דאיכא גזל על אף שקיבל טובה.

^{כט} יעויין דבר נפלא בעיון יעקב (על העין יעקב שם) שכתב לבאר מ"ט דווקא ברתיה השיבה לו יותר מאחרות – "לפי שדבר זה נוגע לכבוד הנשים, שהרי בנדה סו"פ המפלת (לא, ב) אמרינן שכל טבעי הנשים נמשכין אחר חוה ראשונה ממקום שנבראת, כדאיתא שם זו ממקום שנבראת, וא"כ אם חוה ראשונה נולדה ונתגדלה מאיסור גניבה, גם כל הנשים כן הוא, לכן השיבה ברתיה", עכ"ד. וכע"ז כתב בבן יהוידע שם, ע"ש.

^ל ומו"ז הגאון רבי רפאל איסר יהודה מלין שליט"א (רה"י כנסת יהודה-תו"ט, ירושלים) כתב לי בזה"ל: "...אי"ז כפי הבנת אדונינו מהרש"א זי"ע. דבפשטות כל טענת הכופר היה שהשי"ת מתנהג בהחבא כ'גנב בלילה' ואי"ז הנהגה מכובדת לכביכול לעשות כ'דרך גניבה', אלא שבתו לא הבינה שאלתו עד שפירש לה להדיא שזו שאלתו. וזל"ש, "מה שאמר ליה הקיסר אנא הכי קאמינא דלישקליה בהדיא הוא מתרץ ומפרש דבריו הראשונים דלכך הוא גנב דאל"כ הוה לשקול הצלע בהדיא **ולא בהיות ישן בדרך הגנבים**.... וכיון שנטל הצלע כשהוא ישן ע"כ דרך גניבה הוא". וכן המובן לכאן בבן יהוידע למעיין שם. ומעולם לא הבינו שיש כאן גרי גנב דחו"מ", עכ"ד.

אך מאידך י"ל דא"צ לזה דהשיבה לו לדעתו ולהבנתו של הכופר, דלא ידיע ולא בקיא בהלכות תורת ישראל, ובדעתו – דעת גוי, אם מקבל פי שניים, אין בכך גזל, וכלשונו "ולוואי שיבוא אלינו בכל יום", ודו"קלא.

והנה ברמב"ם (פ"א מגניבה ה"ב) הביא הלכה זו, בזה"ל "אסור לגנוב כל שהוא דין תורה, ואסור לגנוב דרך שחוק, או לגנוב על מנת להחזיר, או לגנוב על מנת לשלם, הכל אסור שלא ירגיל עצמו בכך", עכ"ל. הרי מבואר מדבריו דטעם הדבר שאסור הוא משום שמא ירגיל עצמו לגנוב [יעויין לקמן אות ז במש"כ בד' הר"מ].

וא"כ ע"פ האמת יש בזה עוד יישוב, דגם אי נימא דקודשא בריך הוא נוהג בדרכיו והנהגותיו כפי הנהגות התורה הקדושה [שהוא באמת נידון גדול ורחב, וכבר האריכו בזה בראשונים בראיות מכו"כ סוגיות ומקורות^{לב}], מ"מ כיון שכל החשש הוא "שלא ירגיל עצמו בכך", א"כ זה לא שייך גבי קודשא בריך הוא, דגם אם נוהג בהנהגותיו כלפינו כפי התורה^ק, מ"מ הלכות שכל טעמים ויסודם הוא לבני אדם בשר ודם – דיש חשש שירגילו עצמם בגזילה, אבל להבדיל אא"ה – גבי קוב"ה, דל"ש זה, א"כ נהג כלפינו בזה כהיתר.

[ובאמת שמו"ז הגאון רבי רפאל איסר יהודה מלין שליט"א העירני ע"ז: "לענ"ד, מאד צריך להיזהר נורא נוראות בניסוח דברים של הנהגת ה' שהם מכבשנו של עולם. והכלל בזה, כי קוב"ה ותורתו חד הוא, ואיסתכל באורייתא וברא עלמא ובזוה"ק אין ספור דאיהו ותורתו חד הוא, והנהגתו בבריאה הוא ודאי מלך במשפט יעמיד ארץ, מלך אוהב צדקה ומשפט, כי כל דרכיו משפט וכו' וכו'. וכל הנידון בנוסחאות שתמצא בחז"ל וראשונים הוא רק כלפי הנהגתו יתברך הנוגע לאיזה שהוא תוצאה בהאי עלמא (כלומר ברצונו להתנהג כלפינו במידה זו, דאיהו אין לו גוף ולא דמות ולא מידה וכו'). ואשר לכן, אם רצונו בהנהגתו כפי התורה, אז ל"ש לדרוש טעמא דקרא, ואם הנהגת התורה דאיכא איסורא, איכא איסורא. ואם כוונת הרמב"ם רק מדרבנן (עי' לח"מ ועוד) כלל לא נוגע כ"ז", עכ"ד].

*

^{לא} וראה בעיון יעקב (על הע"י שם) שכתב בזה"ל: "ולא רצה לתר. כתירוצ' של ר' יצחק בריש בראשית (רש"י בראשית א, א) שהכל שלו, ברצונו נטלה וברצונו נתנה, י"ל כיון שזה המין ס"ל שהם שתי רשויות, שהרי אמר אלקיכם, מכלל שהוא ס"ל שיש לו אלוה אחר זולתו, לכן א"א לומר שהכל שלו וברצונו נטלה וכו'", עכ"ד.
^{לב} ורק אציין לכמה מראי מקומות, יעויין בברכות (ו, א) דהקב"ה מניח תפילין ומתפלל, ובמדרש (ויק"ר לה, ג) איתא דמלך בשר ודם גוזר גזירות ואינו מקיימם, אבל הקב"ה שומר כל המצוות. וכ"מ בשמו"ר (פרשה ל, ר"פ משפטים), עיי"ש בעובדא דר"ג ור"י וראב"ע ור"ע. וע"ע בירושלמי ברה"ה (פ"א ה"ג) דבנוהג שבעולם מלך בוי"ד גוזר גזירה, רצה מקיימה, רצו אחרים מקיימים אותה, אבל הקב"ה אינו כן אלא גוזר ומקיימהתחילה. ועי' בדעת זקנים (שמות יד, ב) דכתבו דהקב"ה עושה דין בשבת לפי שאינו שומר את התורה. [ויש לזה כמה ראיות מהמב' בב"ב עד, ב דהקב"ה סירס הבע"ח ולישראל הוא איסור גמור, וגם במדרש תהלים פיי"ז אי' דהקב"ה לוקח שוחד במשפט, ואכמ"ל בכ"ז].

כשגונב ע"מ לשלם כפל - וחברו אינו יודע, מותר

ב] והנה בהגהות היעב"ץ (סנהדרין שם. נמצא רק במהדורת וגשל-נהרדעא^{לג}), עמד בקושיא זו, וכתב שם שני יישובים, וז"ל: "ולא יפה היה לו לאדם שנטלו ממנו צלע אחת ונתנו לו שפחה לשמשו. אע"פ שאסור לגנוב ע"מ לשלם תשלומי כפל, והקב"ה שונא גזל, בעולה הוא אומר ממני ילמדו כדאיתא ר"פ לולב הגזול (סוכה ל.), י"ל דע"מ לשלם כפל לא אסור אלא בגברא דלית ליה (ואמר דקבעי לשלם כפל כשיהא לו), דמשו"ה גונב (למלא נפשו כי ירעב), הלכך אסור משום דלמא לא אשכח תו מידי לשלומי אפילו קרנא, אבל בגברא דאית ליה ומתכוין לטובת הנגזל משרי שרי, תדע מאיוב שהיה גזול שדה יתומים ומשבחה, והא קמשתבח בה".

ועוד כתב: "אי נמי, איכא לפלוגי בין היכא דידע נגזל ובין היכא דלא ידע ולא הכיר משגזלוהו דלית ליה צערא", עכ"ל היעב"ץ.

הרי קמן שתי תירוצים, תי' א' דרק כשאין לו לשלם הכפל ורק אומר במחשבתו שכשיהיה לו שלם, דבזה אסור דלמא לא ימצא אח"כ איך לשלם, אבל אם יש לו ומכוין לטובת הנגזל – שרי. והנה מלבד שזהו חידוש גדול שלא מצאנו כן בשום פוסק, הוא גם נגד רש"י – דהא רש"י פי' שהוא גונב כדי לההנותו, והוא כותב דאם יש לו לשלם והוא גונב רק לההנותו ליכא איסורא, והפלא שהיעב"ץ לא ציין אפי' שזה נגד רש"י, וצ"ע בכ"ז [וראה הערה 5 כאן].

אך עכ"פ התירוץ השני שכתב דכשאין הנגזל יודע ומצטער שרי, כן מצאנו ג"כ שכתב בספר ילקוט הגרשוני (להג"ר גרשון שטרן זצ"ל, סנהדרין שם) כתב דהא דאסור לגזול ע"מ לשלם הוא רק היכי דלבינתיים מצטער בחסרון הממון, אבל כשישן ולא חש בצער-ואח"כ קם וראה ה"כפל" – א"כ לא היה בצער, ושרי. וכיון דאדה"ר ישן ליכא איסורא.

וז"ל שם (דף קיז, א): "וי"ל עפמ"ש בס' דברי שאול להגאון מלבוב ז"ל ב"ב דף ט"ז הטעם דאסור לגנוב אפי' ע"מ לשלם תשלומי כפל היינו משום דאית ליה צערא בשעתיה ומה מועיל תשלומי כפל אח"כ כל שעכ"פ גזל וצער יעו"ש. וא"כ כאן דבעת שנטל ממנו הקב"ה הצלע הי' ישן ולא הי' יודע כלל מזה, א"כ לא הי' לו שום צער, ותיכף כשהקיץ משנתו ראה שהקב"ה שילם לו יותר ממה שנטל א"כ לא שייך טעם הנ"ל, ומותר בכה"ג^{לד}, עכ"ד.

^{לג} הנה יש לדעת דבר פלא, כי בהגהות מהריעב"ץ מצינו שינויים רבים וגירסאות שונות בין מהדורות הש"ס השונות. ופעמים רבות יש חידושים ארוכים שלא נדפסו כ"א במהדורה זו ולא בחברתה, והענין הוא פלאי. ועוד ראיתי במשך השנים כמה דברים תמוהים בחידושי היעב"ץ אשר כל הרואה אומר שטעות, ולא רבנו היעב"ץ ז"ל כתבו.

ובאמת שפעם שאלתי קמיה מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א ע"ד היעב"ץ במקו"א, וכתב לי "צ"ל טעות". ועוד מצאתי פעם בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' מ) שכתב ע"ד היעב"ץ בפסחים גבי קידוש בפת וכו', שתלמיד טועה כתבו. וכן מובא בשם מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בהליכות שלמה (מועדי השנה, תשרי, עמ' קנח, הע' 68) לגבי ד' היעב"ץ בסידורו גבי להיות בסוכה כל הזמן, דתלמיד טועה כתבו, ובמקו"א הארכתי בזה.

^{לד} וסיים שם בזה"ל: "ולפ"ז לא קשה מה ששאל הקיסר אח"כ דלישקליה בהדיא, דהא בלתי שינה לא היה באפשרי ליקח ממנו הצלע אעפ"י שמשלם יותר ממה שנטל משום דאית ליה צערא בשעתיה, ובת ר"ג השיבה לקיסר לפי

וזה נפ"מ להלכה, דלפי"ז הגונב מחברו ע"מ להשיבו כפל, בשעה שהוא ישן, ובבוקר טרם שקם משיבו כפול – לא עבר באיסור. ובאמת שזה לכאוף פשוט מסברא, דאל"כ למה יהא אסור, וע"כ שכל האיסור הוא רק משום הצער שגורם לו באותה שעה עד שמשיבו כפל. ועי' להלן בסמוך.

אך הנה דברי הילקוה"ג לקוחים מבעל השואל ומשיב זצ"ל בספרו דברי שאול (ב"ב), אשר שם עמד בדברי הגמ' בב"ב שם דאיוב היה גוזל שדות יתומים ומחזירם להם כשהיא משובחת, והקשה מה שהק' המפרשים שם הרי אסור לגנוב ע"מ לשלם כפל [נעי' לקמן אות ו באריכות]: "וחשבתי דזה דוקא היכא דבשעת מעשה נראה לו להנגזל ולשאר העולם שגונב ממנו או שנגזל וא"כ אית ליה צערא בשעתיה, ומה מועיל תשלומי כפל אח"כ כל שעב"פ כול וצער, אבל איוב שהיה מתפרסם במדותיו וצדקותיו שעשה שהיה מרחם על הבריות ועל העניים והאומללים ביתר שאת, כאשר התפאר באיוב עצם שלימות המדות שהי' לו, וא"כ כ"ש שנודע לכל שאיוב אינו גוזל שדה יתומים וא"כ גם בעת גזילה כל איש משכיל ונלבב היה יודע כי איוב בודאי מתכוין לטובה כמו שהיה באמת, ואף הנגזל בעצמו אם היה לו לב מבין היה יודע זאת, וא"כ גם בעת הגזילה לא היה על מנת למיקט, וכו'", עכ"ד הדברי שאול.

ומו"ז הגאון רבי רפאל איסר יהודה מלין שליט"א העירני דבאמת בדברי שאול אינו מבואר מש"כ הילקוט הגרשוני בשמו, וז"ל: "הדברי שאול כותב באופן אחר, והוא על איוב שהיה לוקח שדה מיתומים ומשביחו. וע"ז כ' דל"ש איסור דע"מ למיקט רק אם צורת המעשה מצערת. משא"כ באיוב כולם ידעו האמת שלוקח להשביחו ומעולם ל"ה למיקט, כי היתומים הבינו כ"ז. עכת"ד. ועדיין לא שמענו מה הדין אם עשה בצורה שאכן ייראה לנגנב שמחסרו ויש בזה צורת 'מעשה גניבה', אלא דבפועל לא נודע לנגנב בשעת מעשה האם מ"מ לא נחשב מעשה גניבה כלל. ומעי"ז מש"כ השפ"א תענית כב א [שהבאנו דבריו להלן בסמוך], ודייק בלשונו "משא"כ הכא לא הי' זמן שיתוודע לו והם החזירו לו..." אבל אם עושה ע"מ למיקט אלא שלא עלה בידו כי הנגנב נרדם הרבה ולא עלתה בידו להקניטו, עד שהוכרח להחזיר, כל כה"ג אי"ל הוכחה מדברי הד"ש והשפ"א, דיתכן דזה מיחשב 'מעשה גניבה'. ודו"ק. ומ"מ בני"ד ודאי א"ש לדברי השפ"א, דהרי הפיל תרדמה עד שהעמיד חוה לפניו. ודו"ק", עכ"ל.

*

רק דממנ"פ צ"ב, דאם הצער הוא החידוש, א"כ זה מבואר כבר בתחילת הגמ' בסנהדרין שם דכתיב "לא תגנוב על מנת למיקט", ומה חידוש יש ב"על מנת לשלם תשלומי כפל", הלא בתרווייהו יסוד הטעם לפי שמצער, ומה הבדל יש אם משיבו מה שגזל או יותר. אך נראה פשוט, דהקמ"ל הוא דאע"ג שמהנהו ונותן לו דמים יתרים וכפולים על מה שגזל, וסד"א שבכה"ג יסכים חברו להצטער שעה אחת כדי לקבל הממון כפול – קמ"ל שלא. וזה

שיטתו דמותר לגנוב ע"מ לשלם יותר ממה שגנב כי אוה"ע אינם יודעים משפטי תורה"ק כמ"ש לא עשה כן וגו' ומשפטים כל ידעום, וא"ש, ודו"ק", עכ"ל.

מבואר בלשון רש"י בב"מ שם שכתב אהא דע"מ לשלם תשלומי כפל: **"שרוצה לההנותו, ויודע בו שלא יקבל"**. א"כ זהו הקמ"ל, דאע"ג שבא לההנותו, מ"מ אסור לו, דאסרה תורה לצער את חברו גם לזמן קצר.

אך מו"ז הגאון רבי רפאל איסר יהודה מלין שליט"א העירני ע"ז: **"..הנלע"ד לא כן עמדי בכל סוגיא דין. מהות יסוד דלא תגנוב, אינו 'צער'. אלא 'מעשה גניבה'. וכידוע דל"ש גניבה בלי מעשה גניבה ולכן קרקע ל"ש להיגזל דל"ש בה מעשה גניבה וכמש"כ הגר"ח עה"ר ואכ"מ. ומעשה גניבה צריך להיראות כצורת 'גניבה'. וכל שמגביהו רגע כמימרא ומחזירו. איל"ז צורת 'מעשה גניבה' כלל. וגם כבר כתבתי דלכאורה צריך לכוון למעשה גניבה דאל"כ זה משחק בעלמא ואי"כ לא גניבה ולא כפל (ולא חיובי אונסין לפי ספיקו דהמנ"ח). ולכן נ' פשוט דהגונב בלילה ועושה כן על דעת שאפילו אם יקרה ויקוץ הנגנב ויכיר בגניבת חפצו. הרי זה ודאי גונב ע"מ לשלם ובודאי קעבר אף אם לבסוף לא קם. וגם לדברי השפ"א יהיה כן. דכן דייק השפ"א לומר "משא"כ הכא לא הי' זמן שיתוודע לו והם החזירו לו..." עכ"ד.**

*

טעם איסור גניבה ע"מ לשלם כפל

ג] אך הנה יש מקום לעי', דלמה לא נימא שרוב בנ"א ירצו להצטער שעה או שתיים כדי לקבל כפול אחר כך. וכדמות קושיא יש להביא מה דאשכחן גבי דמא בן נתינא (קידושין לא, א) שלא העיר את אביו לחכמי ישראל שבאו לקנות אבני החושן, ובזכות מצות הכיבוד זכה לפרה אדומה וכו'.

ופלא, דאדרבה, כל אדם רגיל יצטער טובא לשמוע שהפסיד ממון רב בעבור שנתו, ומנ"ל דדמא בן נתינא נהג כדין. ובאמת שמצינו בבאר היטב (יו"ד סי' רמ סקט"ז) שהביא בשם הספר חסידים (סי' שלז), וז"ל הבאה"ט: **"וכ' בס"ח המעשה שהיה מפתח תחת מראשותיו של אביו ולא ניערו כו', דוקא כשהאב אינו מצטער על שלא הקיצו, אבל אם האב שמח ביותר אם הקיצו – מצוה להקיצו, ומקיצו ללכת לבהכ"נ או לדבר מצוה, ע"ש"**, עכ"ל.

וז"ל הספר חסידים עצמו: **"הבן שבא לידו ריוח ואביו ישן למדנו מדמה בן נתינה, אבל אם בא ריוח לאביו ונפסד אביו וכשמקיץ מצטער יותר שלא הקיצו והבן יודע דעת אביו ששמח כשמקיץ בשביל אותו דבר מצוה להקיצו מאחר שאביו שמח על זה, וכן כשמקיץ ללכת לבהכ"נ או לדבר מצוה"**, עכ"ל.

ובאמת שכן מבואר בס' דברות משה למרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (קידושין הע' לז) דע"כ **"צ"ל דגם אביו של דמא בן נתינה לא היה שפוי בדעתו [עי' תוד"ה ובאת, שכתבו בשם המדרש על אמו שהייתה מטורפת בדעתה], דאל"ה בודאי היה שמח בריוח עצום כזה של בנו, והיה מצטער על שלא הקיצו"**, עכ"ד.

ועכ"פ מבואר מדבריהם דאדם מעדיף להצטער שעה אחת (על איבוד שינתו וכדו') כדי להרוויח אח"כ ביתר שאת, ולמה כאן גבי גונב ע"מ לשלם כפל לא נימא כן.

אך יש לחלק בפשיטות, דגבי כיבוד אב ואם – אין גדר הדין "לא להעיר את האב", אלא יסוד הדין הוא לכבדו ולעשות רצונו, וא"כ כיון שכאן בכה"ג שיש הפסד ממון לפניו, א"כ הכיבוד אב הוא שיעיר אותו, וא"כ אינו מבטל כאן כיבו"א בשביל ממון, אלא אדרבה, **בזה שמעירו מקיים כיבוד אב** – דרצון האב הוא (כשיודע שכן דעתו, כמבו' בס"ח) שיעירוהו כדי להרוויח כסף. משא"כ גבי גניבה, גדר האיסור הוא לא לגעת ולא ליטול ממון חברו, ואין בזה כל חילוק ושינוי. וממילא, גם אם נראה לך שישמח אח"כ לקבל כפל, מ"מ אי"ז מתיר לעבור על איסור גניבה.

ובפרט להמבואר ברמב"ם דטעם הדבר **שלא יתרגל בגניבה**, א"כ לא פלוג רבנן דעשו סייג וגדר בדבר דכדי שלא יתרגל לגנוב הרחיקוהו חז"ל גם אם יודע שחברו ישמח לקבל כפל, ודו"ק.

ועוד יש לחלק דגבי אביו מיד **כשמעירו אביו** שומע על רווח הממון, ואינו מצטער אפי' לרגע אחד. משא"כ כאן **הרי סו"ס גורם לו רגעים של צער**, וזאת אסרה תורה.

והגאון רבי **שמאי קהת הכהן גראס** שליט"א (בעמח"ס שו"ת שבט הקהתי) כתב לי "וצ"ל דכאן הצער גדול יותר מהריוח, ועוד דאולי לא רוצה לקבל מתנות חנם", עכ"ל.

[והנה יתכן עוד לומר שבאמת לא ברירא דרוב האנשים מסכימים להפסיד החפץ לזמן קצר כדי לקבל אח"כ כפול, דדלמא יצטרכו להחזיר חפץ באותה שעה בדחיפות רבה. וא"כ עכ"פ יתכן שיש אנשים שירצו כך, ויש שירצו כך, ולכן מספק אסור לגנוב ע"מ לשלם כפל. רק לפי"ז יתכן שאם יודע בו – בחברו, שהוא ודאי יסכים, כגון שמכירו ויודעו בו בטבעו ובהליכותיו שיסכים, א"כ הו"ל בכלל יאוש שלא מדעת, וכמו שנחלקו התוס' בב"מ (כב, א) והש"ך (חו"מ סי' שנח סק"א) אם מותר לאדם לקחת מחברו דבר – ביודעו שאם ישאלנו יסכים לו, דדעת התוס' דאסור דקיי"ל כאביי דיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, אך הש"ך כתב דלולי דמסתפינא היה נראה לו להתיר. ומרן הגר"ח קניבסקי שליט"א כתב בכמ"ק **דהמנהג כהש"ך** (יעו"י דעת נוטה ח"א הע' 359), וא"כ אולי ה"ה נמי הכא, וצ"עלה].

והנה באמת מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בקרית מלך (פ"א מגניבה ה"ב) ציין ע"ד הרמב"ם: **"ואפילו כדי שיזהר הלה בנכסיו אסור, תנחומא נח סי' ד", ע"כ.** ושם הוא מבואר בתנחומא (ורשא) **"ברם צריך את למילף ה"מ היכא דקא גזיל אדעתא למישקליה**

^{לה} והגאון רבי **צבי שפיץ** שליט"א (בעמח"ס משפטי התורה) כתב לי בזה"ל: "אין הנידון דומה לנידון אצל דמא בן נתינא. כי שם ישנו חיוב של כיבוד אב, ולכן טוען ספר חסידים שאדרבה מדין מצוות כיבוד אב הוא **צריך** להעיר את אביו אם יודע שאביו ישמח לקבל את הצער שיתעורר מהשינה כדי להרוויח הרבה כסף. משא"כ בנידון דנן אין שום מצוה לקחת ממון מחבירו בגניבה או לחנך אדם בניגוד לרצונו, אלא שאם רוצה לעזור לו, ישנם דרכים רבות להעביר לו כסף בעילום שם או ע"י שליח או שיפרע לו את חובו של הנוקב במכולת וכדו', אבל לא הותר לעשות מצוות ע"י עבירה", עכ"ל.

ועוד כתב לי בעצם הנידון: "רק לאבא או לרב, ובמקרים מסויימים גם לביה"ד ישנו היתר **לחנך** אדם בניגוד לרצונו, אבל לשאר בנ"א אין שום היתר לחנך אדם אחר בניגוד לרצונו. וכ"ש כאשר הדבר כרוך בלקיחת ממון חבירו ללא רשות, שבמהות מעשה כזה הינו – גניבה רגילה שאסרה התורה, ולכן למרות כוונתו להועיל לשני, אין כוונתו יכולה להפקיע מעשה איסור של התורה. ואם הוא רוצה לתת לו צדקה בסתר, ישנם דרכים רבות להעביר לו כסף מבלי שהנוקב ידע מכך, אולם חלילה לעשות מצוות ע"י עבירות", עכ"ל.

לנפשיה, אבל היכא דקא בעי למיתן מתנה לההוא נגזל ולא בעי לקבולי אומר אגנוב מניה כי היכי דאהני ליה ואשלם ליה תשלומי כפל, א"נ שבק מאני בדוכתא דלא מנטר או זוזי ופשע, ואשכחינהו איניש אחרינא ואמר אקניטנו עד דיתבעהו ויזדהר במאניה זימנא אחרינא ולא ליפשע, מאי כיון דלהנאתו קא מכוין ושרי, או דלמא כיון דעד דמהדר ליה אית ליה צערא מאי, ת"ש דתניא לא תגנוב ע"מ למיקט לא תגנוב ע"מ לשלם תשלומי כפל, מ"ט קרא יתירא הוא דכתיב לא תגזול וכן הלכה, עכ"ל. הרי מבואר דגם אם רוצה לחנכו שישמור ממנו טוב, אפ"ה אסור [ועי' לקמן אות י' מש"כ בזה בשם מו"ר מרן הגר"י זילברשטיין שליט"א].

אך עדיין יש לחלק דסו"ס לאו כל אדם מעוניין שיחנכוהו, משא"כ לקבל כפל – יתכן דרוב בנ"א מעדיפים, וע"ז י"ל כל שאר תירוצים שכתבנו לעיל.

ומורי זקני הגאון רבי רפאל איסר יהודה מלין שליט"א (ראש ישיבת 'כנסת יהודה-תוי"ט', ירושלים) כתב לי בזה"ל: "הנה דין זה חלוק טובא, דהתם אין שום 'מעשה איסור' להעיר אביו, וכל האיסור הוא 'הצער' שעושה לאביו בעת הקיצותו. וכל שברגע הקיצותו הוא מודע שמרוויח כסף טובא, ליכא צער כלל אלא שמחה, וכלשונו שם "וכשמקיץ מצטער יותר שלא הקיצו והבן יודע דעת אביו ששמח כשמקיץ בשביל אותו דבר, מצוה להקיצו מאחר שאביו שמח על זה, וכן כשמקיץ ללכת לבהכנ"ס או לדבר מצוה".

"והנה דברי הס"ח הם בגוונא דמעירו ויודע מיד ושמח. ואכתי איכא לספוקי מה דינו אם בשעה שמעירו אינו מיידעו אלא לאחר שעה. האם נימא דשמחה דאח"כ עוקר צער דלמפרע, או לא. ונראה, דאכן יצא זב"ז, ומועיל למפרע להחשיב מעשהו למצוה. דהרי בעצם גרם לו נח"ר ושמחה, אלא שנצטער באונס. דז"פ דאם מתוך פשיעה אינו מיידעו תיכף, בודאי חטא לאביו שציער לו בשעתו בכדי. ואם א"א באופן אחר, נראה דמ"מ יעירו, כי בודאי אביו רצונו בזה, וכל שממלא רצון אביו ועושה לו נח"ר הרי"ז מצוה. ועכ"פ בציור דהס"ח אין כאן בית מיחוש. ואדרבה כתב הס"ח דאם יתעורר לבסוף ויראה שהבן ברוב 'צדקותו' מנע ממנו רווח – הרי גורם לו צער גדול וקעבר איסורא טפי, ופשוט.

"משא"כ בגניבה - 'מעשה גניבה', אסרה תורה, ולא 'הצער' שבדבר, ואפילו גנב ונתפס ע"י עדים לפני שנודע לנגנב מאומה, חייב כפל. כי על מעשה גניבה קפדה תורה.

"והנה חידשה תורה דגם על מעשה גניבה ע"מ לשלם כפל או ע"מ למיקט קעביד איסורא, [ועי' ברמב"ם פ"א גניבה ה"ב 'כדי שלא ירגיל עצמו בכך', ובלח"מ שם אם זה מדרבנן או מה"ת. והאריכו בזה דאפילו זה מה"ת מ"מ אינו לוקה ודומה לגונב פחות מפרוטה, ועי' בקצות שמח ב' אי חייב באונסין, וע"ע מנ"ח מ' נד ס"ק כ"ב דבגונב ע"מ למיקט וע"מ לשלם פשוט ליה דחייב כפל וע"ע מ' רכ"ד, ואכמ"ל].

"ויש לך לדעת, כי פשוט הדבר בגונב ע"מ לשלם כפל, דמיירי שמכוון למעשה גניבה גמורה, דאל"כ אי"ז אלא משחק בעלמא, ואי"כ אלא טלטול ממקום למקום, ואי"כ קרן ולא כפל. וכן פשוט כביעתא בכותחא, דאם הנגנב משתף פעולה ומודע בזמן אמת כי

חבירו 'גונב' למטרה של תשלום כפל, אין כאן לא גניבה ולא כלום. דהלא הנגנב רצונו בזה, וכאילו שליחותו קעביד, והרי"ז כנותן מתנה ע"מ להחזיר כפל. ופשוט.

"ודע כי מזמן שניתנה תורה בסיני אין שום היתר בעולם לעשות עבירה לשמה. ועי' רוח חיים פ"א אבות מ"ב ד"ה ועל גמ"ח שכ' מהט"ז דהלוואה בריבית לפני מתן תורה היה מעשה חסד, ולאחר מת"ת אי"ל חלק לעוה"ב, ע"ש. וה"ה בניד"ד", עכ"ל מו"ז שליט"א.

ועוד כתב לי בדברי הש"ך הנ"ל: "ומה שהבאת באות ב' מתוס' והש"ך בשואל שלא מדעת, אינו שייך לכאן, דהתם ס"ל לתוס' דכשם שייאוש שלא מדעת אינו נחשב כאילו זה מדעת, כך הסכמה להשאילו שלא מדעת לא נחשב ל'דעת'. ונשאר דינו כשואל של"מ. וע"ז צידד הש"ך לא כן. דבייאוש בעינן ייאוש בפועל כדי שהלה יזכה, וכל שאין ייאוש בפועל אי"כ ייאוש להקנותו, דהרי אילו ידע שהלה מצאו ל"ה מייאש כלל, ולכן א"א להחשיב כה"ג כאילו זה דעת. משא"כ לענין שואל מספיק לן שזה רצונו ולא קפיד, ולזה סגי כל שאילו ידע היה רוצה. וכ"ז ל"ש לנידון של מעשה גניבה, דעל הגונב קפיד רחמנא, והרי עושה מעשה גניבה גמורה", עכ"ל.

*

המשך להנ"ל – כשאין חברו מצטער מהגניבה

ה] והנה בעצם החידוש שהבאנו מילקוט הגרשוני דהגונב ע"מ לשלם כפל כשאין חברו מצטער מותר, כן מבואר בשפת אמת בתענית (כב, א) בהא דאיתא שם דאביי שדר זוגא דרבנן למיבדקיה לאבא אומנא (לבדוק את מעשיו), אותבינהו ואכלינו ואשקינהו, ומך להו ביסתרקי בליליא (שטח להם מצעי צמר נאים לישן עליהם בלילה), **לצפרא כרכינהו ושקלינהו, וקמו ונפקו להו לשוקא** (למוכרם בשוק), ואשכחינהו לאבא אומנא, וא"ל לשיימיה מר היכי שוו, א"ל הכי והכי, א"ל ודלמא שוו טפי, א"ל בהכי שקלינהו, א"ל דידך ניהו ושקלינהו מינך. א"ל במטותא מינך במאי חשדתינן (במה חשדת אותנו כשראית אותנו מוכרים חפצין), א"ל אמינא שמא פדיון שבויים איקלע להו ואכסיפו למימר לי וכו'.

והקשו באחרונים שם איך הותר להם לקחת אותם מצעים ולנסות למוכרם בשוק, הא לא תגנוב ע"מ למיקט וע"מ לשלם כפל נמי אסור. וכתב שם השפת אמת בזה"ל: "בגמ' כרכינהו ושקלינהו. יש לתמוה למה אין זה בכלל לא תגנובו אפי' ע"מ לשלם כפל, ואפשר דדוקא כשרוצה שיתוודעו הבעלים שנחסר מהם היא בכלל גניבה משא"כ הכא לא הי' זמן שיתוודע לו והם החזירו לו קודם שנתוודע לו שנגנב ממנו להכי שרי, וצ"ע לדינא, בפרט דבשעה זו שהודיעו לו הי' סבור שרוצין לגנוב ממנו, שהרי ע"ז שאלו אותו במאי חשדתינן, וגם תשובתו אמינא פדיון שבויים איקלע להו אין מובן וכי רשאין לעבור על לא תגנוב לצורך פדיון שבויים, ולולי דמסתפינא ה"א פי' אחר בגמ' וכו'", יעוי"ש.

הרי מבואר מדברי השפ"א דכל האיסור לגנוב ע"מ לשלם כפל הוא רק כשיתוודע הבעלים שנחסר ממנו הממון, אבל בכה"ג שלא יתוודע הבעלים, ומשיב לו האבידה דלמא שרי, וסיים דצ"ע לדינא (ומה שהעיר בהמשך הוא רק שיתכן שבההוא מעשה לא

יהני דהרי הראוהו חפציו ושאלוהו כמה הדמים, אבל על עצם החידוש לא קא מערער השפ"א, ורק כתב דצ"ע לדינא).

ומו"ז הגאון רבי **רפאל איסר יהודה מלין** שליט"א כתב לי ע"ד השפ"א, וז"ל "לא נראה כלל דס"ל לשפ"א דכה"ג דכרכינהו רבנן ולא כווננו לגנוב שישלמו ע"ז כפל לאבא אומנא. ומ"מ אכן נקט שם לכאורא דכדי לעבור בגונב ע"מ למיקט בעינן לפחות שיתבצע 'למיקט' בפועל, דבלי זה אי"ז נחשב מעשה גניבה. ורק כשאהני מעשיו והנגנב יודע שחיסרוהו ומצטער, איכא בזה משום 'מעשה גניבה'. ופחות מזה לא רבי קרא לאיסורא. כן נראה לפי"ד השפ"א שם. אך שוב כ"ז לא שייך לנד"ד, דודאי היה צורתא דמעשה גניבה אם נצטער בשעת מעשה שחיסרו. וע"ז קפיד קרא, ולא יועיל שום חשבונות דלאח"כ ישמח", עכ"ל.

והגאון רבי **אליהו שלזינגר** שליט"א (רבה של שכונת גילה, ירושלים) כתב לי בזה"ל: "תשלום כפל הוא על עצם הגניבה והצער שגרם לנגנב. באם הנגנב יודע שהגניבה תחזור אליו, לא נגרם לו צער ואין זו גניבה כלל ועיקר אלא זו 'שאלה' כמו שמשאיל לחבירו חפץ. גניבה זה כשבטוח שהחפץ שוב לא יחזור אליו. ולכן שפיר כתבו היעב"ץ והשפ"א דאם נגנב וחזר אליו החפץ בעת שישן לא נגרם לו צער, וצ"ע אם חייב לשלם לו כפל, אא"כ נאמר דעל עצם הגניבה מיחייב גם כשלא גרם צער, כיון שבדרך כלל גניבה כרוכה בצער. ובדבר מצוה אפילו ניחא ליה דליעבד מצוה בממוניה, ומה שאינו דבר מצוה אינו ניחא ליה, ולא רוצה שאחרים יגעו בחפציו, מ"מ כיון שיודע שהחפץ ישוב אליו אינו מצטער כ"כ", עכ"ל.

והנה הגאון רבי **אברהם צבי הכהן** שליט"א (רב דקה"ח שיכון ה' ב"ב, ובעמח"ס ויצב אברהם) כתב לי: " בפשטות האיסור משום יאוש של"מ, ואם כן אסור אף אם אינו מצטער ואף אם יסכים בוודאי כשיוודע לו - ועי' בשו"ע הרב מציאה ופקדון סעי' ד' ובקו"א שם, שהעיקר כהתוס' ודלא כהש"ך", עכ"ד.

והגאון רבי **צבי שפיץ** שליט"א (בעמח"ס משפטי התורה) כתב לי בזה"ל: "לענ"ד אין שום היתר לגנוב גם ללא ידיעת הנגנב, כי מעשה הגניבה הינו נאסר ע"י התורה, ואינו קשור כלל לצער שיגרם לחבירו, שהוא נלמד מהאיסור 'לא תונו', ולכן ודאי שמציאות זו לא הובאה להלכה, כי ההלכה היא הפוכה. וזה גם התשובה לשאלתו בס"ק ב, שודאי גם לש"ך אסור בנידון דנן לגנוב ממנו, כי התורה אסרה זאת, וגם ישנו את הטעם של הרמב"ם שהובא גם בשו"ע סי' שמח, ב כדי שלא ירגיל עצמו בכך", עכ"ד.

*

בב"נ אין איסור לגנוב ע"מ לשלם

[ו] והנה בספר מעדני אשר (ח"ה, עמוד יג) הביא דיש מתרצים עפ"ד היד רמ"ה (ב"ב טז, א) דלגוי ליכא איסור לגנוב ע"מ לשלם, וא"כ השיבה ליה לפי דיניהם. ודבריו אמורים אהא דאיתא בב"ב (טז, א) בשבח של איוב שהי' גוזל שדה מיתומים כרי להשביחה

ולהחזיר להם, וקשה דהא מבואר כאן דאסור לגנוב אפי' ע"מ לשלם כפל, וא"כ איך גזל איוב השדה מן היתומים אף שכוונתו היתה לטובה, כדי להחזירה להם משובחת.

ועמד בזה ביד רמה שם (אות קצט) וכתב שם בזה"ל: "דרש רבא מאי דכתיב ברכת אובד עלי תבא שהיה גוזל שדה מיתומים ומשביחה ומחזירה להם. והני מילי באומות העולם, אבל לישראל כי האי גוונא לאו מעליותא היא דגרסינן בפרק איזהו נשך (ב"מ דף ס"א ע"ב) לא תגנוב על מנת לשלם תשלומי ד' וה'לו", עכ"ל.

וכ"כ הגר"א ווסרמן זיע"א בקובץ שיעורים (שם, אות סג) דרבא דאמר התם המימרא שאיוב הי' גוזל שדה מיתומים ומשביחה, לשיטתו שסובר שם בסוגיא שאיוב הי' גוי, וא"כ יש לומר דרק לישראל אתרבי איסורא גונב עוף ע"מ להשביח, אבל באיסור גניבה דז' מצוות דבני נח, לא נאסר גוזל ע"מ להשביח.

[ועוד כתב בקוב"ש שם לתרץ, עפמ"ש התוס' בב"ק (יא, ב) דאיצטריך תרי קראי דאין שמין לענין גנב ולענין גזלן, הרי דגניבה וגזילה לא ילפי מהדדי, וא"כ יש לומר דרק גניבה על מנת לשלם תשלומי כפל נאסרה, אבל גזילה ע"מ לשלם יותר לא נאסרה. ובאמת שחילוק זה בין גניבה לגזילה מבואר ג"כ בב"ח (ח"מ סי' שנט), ע"ש, ואכמ"ל].

וכן מבואר במנחת חינוך (מצוה רכד) דבישראל הוא דאסור משום ה"מידה רעה" שבדבר, שהתורה לא רצתה שאדם יצער את חברו. וזה לא שייך בבן נח, יעו"ש.

ובס' דברי שואל לבעל השו"מ זצ"ל (ב"ב שם, שהבאנו ריש דבריו לעיל אות ב) כתב עוד: "או נראה דמיירי ביתומים קטנים שלא היה להם אפטרופוס ואדם אין לעבוד את אדמתם ונמצא אדמתם תשאר שממה והיא אובדת והיתומים נקראים אובד על דרך, מ"ש כשה אובד, שאז מצוה רבה עשה איוב בלקחו אדמתם והעבידה והשביחה ונזרעה זרע והחזירה ובלא"ה הייתה אבודה מעצמה, וז"ב, ודו"ק" עכ"ל.

*

במזכה ע"י אחר מותר לגנוב ע"מ לשלם

והנה בילקוט הגרשוני (ח"א, אות ג, ערך גניבה) כתב תירוץ נוסף (ממה שכתב בספרו על סנהדרין), וז"ל שם: "ונהירנא כי בשנת תרח"ם לפ"ק כשהייתי במרחץ בארטפעלד הקשה לי החרוף מו"ה משה שמואל שטערן נ"י מק"ק סערענטש יצ"ו באגדה דסנהדרין דף ל"ט ע"א א"ל כופר לרבן גמליאל אלקיכם גנב הוא וכו' ולא יפה הי' לו לאדה"ר שנטלו ממנו צלע אחת ונתנו לו שפחה לשמשו, וקשה דהא אסור לגנוב ע"מ להחזיר יפה ממנו, והקב"ה שומר תורתו כדאיתא בירושלמי פ"ק דר"ה ושמרו את משמרתני אני ה' אני הוא ששמרתי מצותיה של תורה תחילה.

"ונ"ל ליישב עפ"י מ"ש הש"ך בחו"מ סי' שנ"ט סק"ג דאם מזכה לו ע"י אחר מיד לאו גניבה מקרי, כיון שהאחר יודע מזה ובכה"ג מותר לגזול ע"מ לשלם דבר יפה ממנו, א"כ

¹⁰ חזינן מגירסת הרמ"ה שאפילו על מנת לשלם ארבעה וחמשה הוא דאסור, ולא רק כפל (פי שניים) כגירסא הכתובה לפנינו, ודו"ק.

ה"ל י"ל דהמלאכים שהיו בג"ע ידעו מזה אותו לא מקרי גניבה, וכאן כ"ע מודו דבמזכה ע"י אחר שרי, דטעם החולקים שם בחו"מ משום דלא אמרינן זכין אלא במידי דזכין ואין שום צד חסרון וכו' וכו'... ודלמא לא ניחא ליה למכור את שלו עיי"ש, אמנם כאן דקוב"ה ידע בודאי שיהיה ניחא ליה שפיר שרי ליה לכ"ע במזכה ע"י אחר משום זכין לו לאדם שלא בפניו ודו"ק), עכ"ל. ויש להאריך בכ"ז עוד, ואכ"מ.

*

בשיטת הרמב"ם בגונב ע"מ לשלם כפל

ז] והנה לעיל הבאנו דברי הרמב"ם שהביא דינא דגמ' בב"מ (שם), אך פליאה גדולה יש ברמב"ם, דהנה ז"ל הרמב"ם: "אסור לגנוב כל שהוא דין תורה, ואסור לגנוב דרך שחוק או לגנוב ע"מ להחזיר, או ע"מ לשלם הכל אסור, שלא ירגיל עצמו בכך", עכ"ל.

והפלא הוא מ"ט השמיט הרמב"ם ללשון הגמ' שגונב על מנת לשלם תשלומי כפל, דהוי חידוש יותר גדול דגם בכה"ג אסור לגנוב, ולא רק כשדעתו להחזיר הקרן ותו לא. וכבר עמד בזה בלחם משנה (שם), וכתב בזה"ל: "ע"מ להחזיר או ע"מ לשלם. כך כתוב במקצת ספרי רבינו. ור"ל דע"מ להחזיר הדבר בעצמו שגנב או לשלם אם יאבד אותו, ובברייתא אמרו ע"מ לשלם כפל כמו שהזכרתי, ופירש"י ז"ל שרוצה להחזירו ויודע בו שלא יקבל ע"כ, והוי הא רבותא טפי, ורבינו ז"ל שלא הזכירו נראה שלא היה לו גירסא זו בברייתא", עכ"ל הלח"מ.

אך הנה יעוי' בטור (סי' שמח ס"א) שהעתיק לשון הר"מ הנ"ל, וע"ז כתב הב"י דמש"כ ע"מ לשלם, היינו ע"מ לשלם תשלומי כפל, ע"ש. וא"כ באמת א"צ לומר שהייתה גירסה אחרת לר"מ אלא נפרש שגם הר"מ התכוין לשלם תשלומי כפל באמת.

והנה עוד חידוש חידש לן הרמב"ם דטעם הדבר הוא "שלא ירגיל עצמו בכך", וצ"ב וכי טעמא דקרא הוא, הרי כל דבריו הלכה למעשה, ומה נפק"מ מה טעמא דקרא דהאי איסורא.

וראיתי בס' דף על הדף (ב"מ שם) שהביא מס' נופת צופים שכתב דליכא למימר דה"ט דהיכא דליכא להאי טעם דאכן מותר, דהא הרמב"ם גופא ס"ל בכמ"ק דלא עבדינן נפק"מ לדינא ע"פ טעמא דקרא נודלא כרשב"י דס"ל דעושים נפק"מ עפ"יז וכדאיתא בב"מ קטו, א ובסנהדרין כא, א], וא"כ ליכא למימר דזהו דכתבו הרמב"ם למיעבד נפק"מ לדינא עפ"יז, וא"כ צ"ע.

אך כתב שם די"ל עפ"י ד הלח"מ לעיל שם בה"א דס"ל בדעת הרמב"ם דהאי איסורא שלא לגנוב ע"מ למיקט הוי רק מדרבנן ולא מה"ת וקרא אסמכתא בעלמא היא, דעיקר קרא ללמד איסור גניבה גופא קאתי, ע"ש, וא"כ זהו שכ' שלא ירגיל וכו', דמזה גופא נלמד דס"ל דאיסורו רק מדרבנן, ובדרבנן שפיר י"ל מ"ט אסרוהו חז"ל מדאפשר לעשות נפק"מ לדינא עפ"יז, ודו"ק.

*

עוד כמה ראיות והוספות בהנ"ל

ח] ועוד שמעתי ממו"ר מרן הגר"י זילברשטיין שליט"א דהנה בסוגיא דקידושין (סט, א) תנן רבי טרפון אומר יכולים ממזרים ליטהר, כיצד ממזר שנשא שפחה הולד עבד, שחררו נמצא הבן בן חורין וכו'. ובגמ' איתא דאושפזיכניה דר' שמלאי ממזר הוה, וא"ל ר"ש אי אקדמתך טהרתינהו לבנך וכו', דמנסיב ליה עצה וא"ל זיל גנוב ואיזדבן בעבד עברי וכו'.

והקשו הראשונים דמי שרי ליה לר"ש ליתן לו עצה לגנוב, יעו"ש ברש"י ובתורא"ש שם. והראה מו"ר הגרי"ז שליט"א לרשב"א שם שכתב דאפשר דבענין זה היה מותר כדי לטהר את כל דורותיו. הרי מבואר מדבריו שמותר לממזר לגנוב כדי לטהר ילדיו.

וכן מבואר גם בתורי"ד שם שכתב ליישב בזה"ל: "דמנסיב לה עצה וא"ל זיל גנוב וכו', והאי דמשיאו עצה לגנוב, אין איסור בדבר, כיון שבדעתו לשלם ומתכוין להכשיר זרעו" עכ"ל יעו"ש. אך לכאן זה צ"ע מהסוגיא דב"מ דמבואר דאסור לגנוב ע"מ לשלם ולית מאן דפליג ע"ז, וצע"ג.

אך לפמ"ש בס' דף על הדף בשם ס' נופת צופים בדעת הרמב"ם דס"ל דהוי רק מדרבנן וה"ט כדי שלא ירגיל עצמו לכך, י"ל דמ"מ היכא שמתכוין להכשיר זרעו עי"ז שאני, דכיון דמטהר ממזרים מישראל לדורות עולם, שע"ז גורם שכל בניו וב"ב למשך כל הדורות לא יהיו ממזרים, על כן לרוב חשיבותו ונחיצותו התירוהו חז"ל.

ועוד דליכא למיחש כ"כ שירגיל עצמו בכך לעשותו שוב, מדנוגע רק פ"א ותו לא, דמשגב ונמכר לעבד עברי תו א"צ לעשותו שוב, וא"כ אפשר דס"ל לתורי"ד כהרמב"ם דהוא רק דרבנן, ובכה"ג התירוהו, וכנ"ל, ודו"ק.

והנה מו"ר מרן הגרי"ז שליט"א נשאל (קובץ ווי העמודים גליון כו, עמ' לד) באם שבנה ירד מן הדרך ושמעה סגולה לקחת חוט מהציצית ולהדליק בזה נרות שבת, אך הבגד שייך לבנה, מי רשאית לקחת שלא ברשות הבן. והביא שם סוגיא דהכא, והביא שם ג"כ הא דאיתא בקידושין (נה, א) דהמוצא בהמה קרוב לירושלים (כשביהמ"ק קיים) תולין שהוא קרבן, דרוב בהמות ליד ירושלים קרבנות נינהו. ובגמ' דנה איך אפשר לפדותה הא אינו יודע אם עולה היא או שלמים.

והק' התוס' שם (ד"ה אמר) דהא תמימים אינם נפדים, ואיך יפדה הבהמה. ותירצו דתמימים אינם נפדים רק כשעושה כן דרך חילול, אבל אם עושה כן דרך גזילה, שמתכוין לגזול ולהוציאה לחולין, הרי שנפדים.

ובמהרש"א שם פירש דחכמים תקנו שלכתחילה יעשה כן לגזילה. ואע"פ שבוודאי אסור לגזול הקדש, מ"מ הכא התירו חכמים לגזול כדי להוציאה מידי הקדש ולא ימעלו בה. הרי מבואר מדבריו דבשביל תקנה שאנשים לא יכשלו באיסור מותר לגזול [ואינו ענין כ"כ לנד"ד, ובעיקר לנידון שדן שם, וע"ע בזה בחשוקי חמד קידושין נה, א עמ' תקעו].

ועוד הביא מו"ר הגרי"ז שליט"א מה דאיתא בגיטין (סא, ב) דהנותן לפונדקית עיסה שתאפה לו, מעשר את שהוא נותן לה, ואת שהוא נוטל הימנה, מפני שמחלפת. והטעם

שאומרת שעדיף שבר בי רב ליכול חמימא ואנא איכול קרירא. ופירש"י שם לטובה אני מכוונת דמוריא הוראת מצוה. ומשמע מינה נמי דמותר להחליף את האוכל עבור הבר בי רב לטוב יותר, ויש בזה מצוה, ואין בזה משום גזל.

*

כל שמחזיר לו בעין – מותר לגנוב ע"מ לשלם

ט] והנה בעצם קושיית האחרונים גבי תשובת בתו של כופר לכופר – דאליקם גנב הוא, והק' מה תשובה היא זו מאחר ואסור לגנוב ע"מ לשלם. אביא בזה תירוץ נוסף שכתב באהבת איתן (להג"ר אברהם ממיינסק זצ"ל, בעמח"ס מצפה איתן עהש"ס. מובא בליקוטים בעין יעקב), שכתב לבאר בזה"ל: "וי"ל עפ"י מ"ש הרא"ש בפ' הכונס דאם התשלומין הן בעין מותר אם הם יפין מן הדבר שלוקח, דזכות הוא לבעלים, ומזכה להן ע"י אחר. ולפ"ז א"ש דכההיא דלסטים שפיר דמי שנטלו של כסף והניחו של זהב כיון שהיה להן בעין של זהב בשעה שנטלו של כסף, וגם זיכו לבעלים ע"י חצרו ורשותו. וכן במעשה דאדה"ר לא הוי גניבה מה שנטל הקב"ה ממנו צלע א' ונתן לו שפחה לשמשו. ואע"ג שלא היתה ולא נבראת עדיין בשעה שנטל הצלע, מ"מ לגבי הקב"ה הוה כאילו היתה כבר בעולם כי הוא אמר ויהי וכו', עכ"ל.

ובביאור הדברים, אם התשלומין הם בעין או לא, עמד מו"ר הגרי"ז שליט"א בחשוקי חמד (סנהדרין שם, עמ' רטז), דהנה שם בב"ק (ס, ב) איתא ששאל דוד לחכמים האם מותר לקחת גדישין של שעורין דישראל ליתן לפני בהמתו, על מנת לשלם גדישין של עדשים דפלשתים, שלחו ליה חבול ישיב רשע גזילה ישלם, אף על פי שגזילה משלם רשע הוא.

וכתב שם הרא"ש (סימן יב) דמיירי שעדיין לא היו מזומנין בידם העדשים, אלא רצו ליקח גדישין של שעורים דישראל. ולכשיזדמן להם גדישין דעדשים דפלשתים יחזירו להם, אבל אם היו גדישין דעדשים מזומנים, אפילו אין בעלי גדישין שעורים לפנינו, מותר לזכות להן גדישין של עדשים ע"י אחר, וליקח גדישין של שעורים, דזכות היא לו, דעדשים עדיפי טפי. וכן משמע לישנא דקרא חבול ישיב רשע גזילה ישלם, דמשלם אחר שכבר גזלו, עכ"ל.

וכן פסק בשו"ע (חו"מ סי' שנט ס"ב) דאסור לגזול אפי' על מנת לשלם דבר יפה ממנו. ויש מי שאומר דהיינו אם אין התשלומין בעין, שאם הם בעין כיון שהם יפים מהדבר שלוקח זכות הוא להם ויזכה אותם לבעלים על ידי אחר.

והנה בים של שלמה (ב"ק פ"ו סי' כז) הקשה, וכי שרי להסתחר בממון חבירו שלא מדעתו. דדילמא חביב עליו יותר שעורים, או צריכים לו נמי לבהמתו, ודילמא לא יהא מצוי לו לקנות שעורים, או דילמא לא ניחא ליה למכור את שלו. הלא מסקינן בסוף פירקין (סב, א), דחמסן הוא אפילו יהיב דמי. ומסתמא אין חילוק בין שילם לו דמיו או יותר מדמיו. ולא אמרינן זכין לאדם כו'. אלא במידי דאית ליה זכייה, ולא יש בה שום צד חסרון. אבל כה"ג לא נקרא זכות, אלא דינו כחמסן.

ותירץ הש"ך (סק"ד) שדוקא שידוע שזכות הוא לו כגון בדבר העומד לימכר, אבל בחפצי ביתו לא, ובהכי נחא דלא קשה כל מה שהקשה המהרש"ל.

ובקצות החושן (סי' שנט סק"א) כתב דמדברי הש"ך משמע דדוקא שידוע שעומד למכירה מותר, אבל סתמא לא, ומלישנא דהרא"ש וטור לא משמע הכי אלא משמע דכל שאינו מחפצי ביתו אינו מקפיד, ועומד למכור כל שנותן כפלים בדמיו.

וכתב בקצוה"ח לתרץ את קושית היש"ש דאם עושה זאת בפניו והוא מוחה חשיב חמסן, ואפילו משלם יותר מדמיו, ואין זה זכות, אבל כשמחליף שלא בפניו אמרינן זכות הוא וזכין לו שלא בפניו דמסתמא נחא ליה, ואפילו שלא בפניו, ושמע אח"כ וצוח נמי לא מהני, כיון דמוחה כששמע, דאפילו במתנה גמורה כי מוחה בתר דשמע יכול למחות וזה פשוט.

ובפתחי תשובה (סק"ג) האריך בזה בשם שו"ת בית אפרים, ומסקנת דבריו, שדוקא אם לוקח דבר מבעליו ונותן לו במקומו דבר אחר, אף שהוא טוב ממנו אז אסור, ולדעת הרא"ש אם מזכה לו מיד דבר שהוא טוב ממנו מותר. אבל אם מחליף ונותן לו אותו דבר, כגון שהביא לו כסף או עצים, וזיכה לו כסף ועצים שוים לזה, הרי זה נהנה וזה לא חסר ומותר, כיון שאין בזה קפידא, ולא אמרינן רוצה אדם בקב שלו, אלא בפירות וכיוצא בזה שצריך למכרם, אבל בדבר שהוא ממש כשלו, הרי זה קב שלו ממש. ע"כ מדברי מו"ר הגרי"ז שליט"א.

ובסוף דבריו הכריע שם, לגבי מה שנשאל שם, בזה"ל: "שאלה. תלמיד חכם מופלג נתמנה להיות מגיד שיעור בישיבה, ותלמידיו ביקשו ממנו ללבוש חלוקא דרבנן כיאה למעמדו, אך התלמיד חכם הרגיש בעצמו שאינו ראוי לאיצטלא זו, ולכן סרב בכל תוקף, מה עשו התלמידים, כאשר המגיד שיעור הוריד את חליפתו, לקחו זאת ממנו, ותלו במקומו חלוקא דרבנן, הגיע זמן תפילת מנחה, הוא חיפש את חליפתו וכשלא מצאה, ניגש אליו בחור וסיפר לו מה שעשו, לא היתה לו ברירה, והלביש את החלוקא דרבנן, כפי היאה למעמדו, ועתה נסתפקו התלמידים, האם כאשר החליפו לו את החליפה עברו על איסור גזל, או כיון שנתנו לו חליפה ששוה הרבה יותר, וגם הולמת את דמותו הרוחנית, לא עברו בזה כל איסור", ע"כ השאלה.

ואחר שהאריך בכל הסוגיא הנ"ל, כתב בזה"ל: "ונראה שיתכן לומר שכל מה שדברו הפוסקים לקחת חפץ של חבירו ולתת לו אחר טוב ממנו, היינו דוקא כאשר לוקח חפץ חבירו כי הוא רוצה אותו לעצמו, או במחשבה על מנת לגזולו, ומשלם לו יותר, אבל אם מחשבתו הוא רק להועיל לחבירו, אין זה גזל, אלא צדקה.

"ועל פי זה אפשר לתרץ את הסתירה בין הגמרות, דבגיטין ובסנהדרין שהמטרה היתה רק להועיל לחבירו, לא הוי גזל כלל, ואין בזה כלל חמסן שהרי אינו חומדו, אבל אם רוצה את החפץ לעצמו כמו אצל דוד, אפילו שרוצה לשלם יותר אסור. וכן הרוצה לגנוב על מנת לשלם כפל, כיון שבשביל תשלום כפל, יש לו לעשות מעשה גניבה ולכפור,

ושחבירו יביא עדים אסור, וקצת ראייה לזה, שבגיטין ובסנהדרין קרינן ליה בגמרא החלפה, ובבא קמא קרינן ליה גזילה, כי הכל הולך אחר מחשבתו.

לסיכום: החלפת חפץ של אחר בחפץ טוב יותר, צריך שלא ידע מזה ולא יצטער. ולדעת הש"ך כיון שהוא מחפצי ביתו אסור להחליפו, ולדעת הקצוה"ח, יתכן שמותר כיון שמסתמא לא איכפת ליה. ובפרט לדעת הפתחי תשובה. שכיון שנותן לו אותו דבר מותר, וכ"ש אם הוא טוב יותר. ולפי מה שכתבנו, יתכן שאם מכוון לטובת המחליף ואינו מכוון כלל לעצמו מותר בכל גווני, ומסתבר דוקא באופן שלא יודע לו, ולא יצטער כשלא יראה החסר.

ובענינו יש לעיין בזה, שיתכן שמותר, כיון שאינם מתכוונים לטובתם, אלא לטובת המגיד שיעור, אך מאידך הוא מצטער בזמן שלא מצא את החליפה, וגם בתחילה לא חפץ בזה כלל, וצ"ע, עכ"ל.

וכעין נידון זה דן ג"כ בחשוקי חמד (מגילה כח, א. עמ' שסד): "שאלה. תלמיד חכם עני שהשעה דחוקה לו וכובעו מרופט, ורוצה עשיר אחד להחליפו לו מבלי ידיעתו בכובע חדש, האם מותר".

והביא שם סוגיא הנ"ל דסנהדרין, וכתב בסוה"ד דלפי ב' התירוצים יהיה מותר להחליף את הכובע הישן ביפה, כיון שהעני לא יצטער, ומיד יקבל יפה ממנו [רק דן שם מצד שונא מתנות יחיה, יעו"ש].

*

בענין לגנוב כדי לחנכו

י[והנה לעיל (אות ג) הבאנו דברי המדרש תנחומא דאסור לגנוב ע"מ לחנכו שישמור על חפציו, ויעויין בחשוקי חמד (ב"מ סא, ב) למו"ר מרן הגרי"ז שליט"א שנשאל בזה"ל: "שאלה. מעשה באחד שראה את חבירו מניח את תפיליו במקום שאינו משומר, הלה החביא לו את תפיליו וכשחזר לא מצאם, והיה לו עגמת נפש מרובה, עד שסיפר לו שהוא לקחם, ואמר לו שעכשיו היה לו נס שהוא לקח את התפילין ושם אותו במקום המשתמר, אך בפעם הבאה יזהר, ולא יניחם במקום שאינו משתמר, האם היה מותר לעשות כן, כדי ללמדו לקח וישמור על תפילין ולא יניחם במקום שאינו משתמר".

והביא שם מו"ר מרן הגרי"ז שליט"א מה דאיתא בשאילתות דרב אחאי (הבאנו כן ממדרש תנחומא לעיל) – "אי נמי קא חזי ליה דלא מיזדהר בממוניה, ואמר אי גנביה מיניה והדר אהדריה ניהליה כי היכי דלא ליפשע בממוניה, מאי מי אמרינן כמאן דלהנאתיה דנגזל הוא דקא עביד שפיר דמי, או דילמא כיון דעד דמהדר ליה אית ליה צערא אסיר, ת"ש דתניא 'לא תגנוב' על מנת למיקט". וכתב שם בהעמק שאלה (אות ה) דלכן פירש כן, שאם גונב על מנת לצערו, פשיטא שאסור, שהרי עובר על אונאת דברים.

והביא עוד מו"ר הגרי"ז שליט"א דברי הקצוה"ח (סי' שמח סק"א) בשם השיטמ"ק דכתב דעל מנת למיקט, יש מפרשים דאיירי שהוא אינו רוצה לעכב הגניבה בידו אלא גונב כדי

לצערנו, ולא נראה דהא מעשים בכל יום שעושים כך, לכך יש מפרשים דודאי בדעתו לעכב הגניבה בידו אבל אינו גונב בשביל שום הנאה, אלא כדי לצערו. עכ"ל. ומלשון הרמב"ם בספר המצות (מצוה רמד) נראה דאפילו רצונו להשיב הגניבה, נמי הוי על מנת למיקט. וא"כ מה שכתב דמעשים בכל יום ראוי ליזהר בזה, וא"כ יתכן שבענינו אסור לעשות כן, אף שרוצה לחנכו, כדי שישמור את תפיליו.

אך כתב הגרי"ז שליט"א דנראה דהכא מותר, שהרי כיון שהניח את תפיליו במקום שאינו משתמר, מצוה לקחתם משם כדי להניחם במקום המשתמר, ומקיים בזה מצות ויראת מאלוקיך אם יהיה מחיקת ה', וגם מצות השבת אבידה, ולאחר מכן כאשר אינו מחזירו מיד, ומעכבו בידו בזה אינו נעשה גזלן, ויתכן שמותר לעשות כן כדי לחנכו לשמור תפילין. ודברי השאילתות אמורים לא בתפילין, וגם לא כאשר מונח במקום המשתמר, כגון שמונח בביתו, אך רוצה להזהירו שיניחו בביתו במקום המשתמר יותר, כדי להזהירו מגנבים, ואז אסור לעשות כן.

עוד כתב שם דיתכן שאם הוא רבו החייב בחינוכו, מותר לו לקחת את תפיליו משום חינוכו, ואינו עובר בזה על לא תגנוב, שדברי השאילתות אמורים שאסור כיון שגורם לו צער, אבל ברבו החייב בחינוכו, מותר לגרום צער לתלמידו, כדי לחנכו, ועמד שם בצ"ע. ויש עוד להאריך בכל פרטי סוגיא זו, ועוד חזון למועד אי"ה.